

Боністика (від фр. *bon* — талон, чек, *bonne* — добрі гроші, *bonus* — добрий, зручний) вивчає паперові грошові знаки (бони) та інші цінні папери (чеки, талони, купони, облігації, акції, ордери, векселі тощо, які перебували в обігу нарівні з паперовими грошима і вже вийшли з обігу) як джерело дослідження історії функціонування та еволюції грошової системи, політико-економічні документи і культурні пам'ятки минулого.

Термін “*bon*” виник у ХІХ ст. у Франції. В сучасній банківській системі цей термін означає особливі кредитні документи (як правило — короткотривалі кредити), а в Б. — збірне поняття для всіх грошових знаків, що вийшли з обігу, їх заміників — сурогатів (наприклад, купонів), а також облігацій внутрішньої позики, купонів цінних паперів (відрізних), квитанцій, ордерів, сертифікатів, знаків казино, лото, лотерейних білетів, векселів, боргових зобов'язань та інших документів, які є об'єктом вивчення Б.

Б. досліджує як гроші державних емісій (загальнообов'язкові, емітовані згідно із законом), так і місцеві та приватні грошові випуски (не обов'язкові для всіх), що перебувають в обігу паралельно з національною валютою. Останні — це тимчасові бони, які надходили в обіг на регіональному рівні і випускалися від імені владних структур міст, органів місцевого самоврядування, великих банків, підприємств, корпорацій тощо під забезпечення матеріальними цінностями, які перебувають у їхній власності (накопичена валюта, нерухоме майно місцевих властей, земля тощо).

Появу місцевих та приватних грошей зумовлюють об'єктивні причини — війни, революції, спад виробництва, зменшення податкових надходжень до місцевих бюджетів, складний фінансовий стан держави, коли населення потерпає від браку готівки, стихійні лиха, надзвичайні ситуації і т. д. Місцеві бони — це грошові випуски місцевих органів самоуправління, великих підприємств та установ, приватні (внутрішні) — це грошові випуски (сурогати), що їх виготовляють від імені власників магазинів, аптек, їдалень, атракціонів тощо. Існують “фантастичні” бони (грошові випуски від імені неіснуючих “держав”), спеціальні банкноти для колекціонерів, гроші-шаржі. Бони характеризуються тими чи іншими сутнісними ознаками, відповідно до яких вони досліджуються. Це такі ознаки:

- емблематична (герби, емблеми банків, символічні знаки);
- палеографічна (печатки, перфорація, штемпелі);
- хронологічна (дати);
- метрологічна (номінали);
- орнаментально-мистецька (прикраси, національні орнаменти);
- філігранологічна (водяні знаки, матеріал виготовлення);

- епіграфічна (наддруки пізнішого походження);
- дипломатична (формуляр документа, зміст написів);
- орфографічна (орфографія тексту);
- іконографічна (портретні зображення, у т. ч. тиснені — конгреви);
- маргіналістична (зроблені від руки написи пізнішого походження).

Вивчення грошей передбачає визначення їхнього емітента (від лат. *emittens* — той, хто випускає) — держави, банку, установи, що запроваджує і контролює грошовий обіг, з'ясування причин, часу та обставин їх випуску та перебування на ринку. Б. допомагає виявити низку економічних, соціально-політичних та культурно-мистецьких особливостей епохи та часу функціонування валют. Елементи зовнішнього оформлення грошей відбивають культурні традиції доби та потреби в них суспільства, його певних прошарків і верств, а також обов'язково — ідеологію емітентів, тобто держав.

Паперові грошові знаки є державними документами. Емітент, випускаючи їх в обіг, виражає через них свою ідеологію за допомогою емблем, гербів, девізів, текстів, малюнків, печаток, орнаментів та інших ознак. На грошах обов'язково вказано їхній номінал — вартість. Загальнообов'язкові державні грошові знаки і необов'язкові бони після їх вилучення з обігу знищують. Однак їх зразки зберігаються в центральних, обласних та інших архівах, музеях, приватних колекціях, у спеціальних добірках. Завдяки колекціонерам для історії збереглися унікальні, рідкісні зразки бон, які на аукціонах коштують надзвичайно дорого.

Як знаки вартості повноцінних товарних грошей, паперові гроші почали використовуватися тисячу років тому. Однак уперше вони з'явилися у Китаї ще раніше: згідно з наявними даними, вони були відомі там за 2700 р. до н. е., в епоху Шань-Інь. Із початку IX і до XV ст. випуск паперових грошей став у Китаї звичним явищем, що призвело до їх цілковитого знецінення і стало причиною їх заборони у XIII ст. з приходом до влади Маньчжурської династії.

Ідея заміни металевих грошей на міри вартості з інших матеріалів виникла давно. Джерела свідчать про наявність шкіряних грошей як загальнообов'язкового засобу платежу у карфагенян. Їх також запроваджували в обіг на островах Великобританії у XII, в Італії і Франції у XIII ст. Однак зазначені матеріали не витримали конкуренції з папером.

Із переходом до паперових грошових знаків починається новий етап в історії грошового обігу. У ряді країн у добу середньовіччя та нового часу паперові гроші періодично вводилися і зникали. Так, у Росії після війни з Наполеоном випустили срібний *рубль*, після російсько-турецької війни 1877—1878 рр. — золотий. Система металевих грошей у формі біметалізму, коли їхня роль закріплювалася золотом і сріблом, поступово була витіснена системою золотого стандарту (класичний монометалізм). Так само як і Великобританія, Франція і Німеччина, Росія, нагромадивши наприкінці XIX ст. величезний грошовий запас (її золотий фонд становив тоді 1095 млн рублів), увійшла в епоху золотого монометалізму. Але так чи інакше, а XX ст. стало добою паперових знаків.

Новий вид знаків і грошового обігу Європа сприйняла і утвердила у XVII ст. У 1656 р. швед Ю. Пальмструк заснував перший позичковий та

вексельний банк. У 1661 р. там уперше в світі з'явилися банківські кредитні білети чи банкноти, тобто власне паперові гроші. З тієї емісії збереглася єдина банкнота вартістю 5 далерів, датована 6 грудня 1662 р. (випущена у Стокгольмі). У 1690 р. відкрилися перші банки на території британських колоній в Америці (тепер США), а у 1694 р. — в Англії. У 1716 р. шотландець Джон Ло під протекцією регента Філіпа Орлеанського заснував акціонерний банк у Франції.

Схема використання векселів тоді була приблизно такою: купець укладав угоду на продаж товару, але покупець на поточний момент не мав достатньої суми готівкою. Тож він видавав вексель, що його продавець приносив у банк і одержував замість нього банкноту. Коли минав термін виплати векселя, особа, яка його видала, вносила в банк суму банківськими білетами. При спаді торговельної активності потік векселів скорочувався, а до банку поверталися банкноти, якими купці розраховувалися по своїх векселях.

На сьогодні тільки 42 держави мають банкнотні фабрики і можуть забезпечити самостійний виробничий цикл для виготовлення паперової валюти. У 60-ті роки XX ст. з'явилися тепер всесвітньо відомі пластикові картки — Eurocard/Master Card — продукти великої кредитної системи Interbank Card Association, яка виділилася з Асоціації регіональних американських банків. Відтоді новітні технології та платіжні засоби у сфері безготівкових розрахунків посприяли збільшенню обсягу останніх у кілька десятків разів. Як вплинуть ці та інші сучасні тенденції світового поступу на паперові гроші? Відповідь дасть тільки час.

Свою історію формування грошової системи, яка є предметом дослідження Б., має й Україна. Грошова система — це встановлена державою форма організації грошового обігу та емісії національних грошових знаків. Держава визначає назву грошової одиниці, масштаб цін, види і кількість грошових знаків в обігу та порядок їх емісії (від лат. emission — випуск), характер забезпечення грошей, форми безготівкового платіжного обігу, курс національної валюти щодо іноземних валют. Основними елементами грошової системи є: *найменування грошової одиниці, масштаб цін, валютний курс, види грошових знаків, які мають законну платіжну силу, регламентація безготівкового обороту, державний апарат, що здійснює регулювання грошового обігу. Основним органом регулювання грошового обігу є банківська система.*

Історія грошей на території України доби античності починається тоді, коли з'явилися давньогрецькі та римські монети, згодом — власні знаки у грошовому обігу доби Київської Русі за часів Володимира Святославича. Золоту монету (златник) з ім'ям Володимира купив у якогось козака у Києві 1796 року аптекар Г. Ф. Бунге. Срібна монета, або срібляник, Ярослава Мудрого була запроваджена до наукового обігу після її знахідки поблизу Борисполя у 1815 р. На зворотному боці (реверсі) ярославового срібляника зображено київський родовий князівський знак — тризуб, оточений легендою (написом), на аверсі — схематичне зображення патрона князя — Св. Георгія (християнське ім'я Ярослава). Карбування златників і срібляників, за висновком вчених, припадає на відтинок часу, що не перевищує 30 років. Монети Володимира та його сина Ярослава — найзагадковіші пам'ятки в історії грошей.

Особливості грошового обігу в добу середньовіччя та у перші століття нового часу є предметною областю досліджень вітчизняної нумізматики. У “Повісті минулих літ” уперше подибується слово “гривня”. У 882 р., повідомляє “Повість”, князь Олег прийшов з Півночі, захопив владу у Києві і “встановив варягам (скандинавській дружині) дати від Новгорода гривень триста на рік, заради миру”. Згадка про гривні дає підставу вважати, що йшлося про певну кількість карбованих монет, об’єднаних під цим терміном. У 907 р. князь Олег здійснив переможний похід на столицю Візантії Константинополь і взяв контрибуцію з розрахунку 12 гривень на воїна.

Давнє слово “гривня” мало кілька значень: лічильна гривня означала певну кількість срібних монет, вагова — точну вагу срібла чи золота. Нарешті, в XI ст. виникли монети-зливки срібла усталених форм і ваги, які й називалися гривнями. Сам термін “гривня” чи “гривна” походить від “грива” (загріво, шия) і спершу означав обруч, що його носили на шії знатні люди не тільки в Русі, а й у багатьох країнах Старого Світу.

Історики вважають, що у VIII чи IX ст. руська гривня стала ваговою одиницею, яка суворо відповідала визначеній вазі золота чи срібла. Із поширенням в Європі з VIII ст. арабських срібних монет — дирхемів — певну їх кількість за вагою стали прирівнювати до такої гривні. Якою була та вага — не з’ясовано. Відомий вчений і нумізмат В. Янін припустив, що вона дорівнювала 68 грамам. Із першої писемної пам’ятки східнослов’янського законодавства — “Руської Правди” — дізнаємося, що у XI—XIII ст. вагова гривня мала трохи більше 50 гр. (51,119 гр.), а у XI ст. дорівнювала двом ногатам (дрібним арабським дирхемам вагою кожен по 2,56 гр.), або 25 кунам (кожна — 2,05 гр.), або 50 резанам (половинкам кун-дирхемів, кожна по 1,02 гр.). Із пізнішої редакції “Руської Правди” відомо — на лічильну гривню у XII—XIII ст. припадало так само 20 ногат, але вже 50 кун по 1,02 гр. кожна. Справа в тому, що у XII ст. куною називали вже не арабський дирхем, а вдвічі легший від нього західноєвропейський денарій, що заступив дирхем у грошовому обігу Давньої Русі.

Із XII по XIV ст. на давньоруській землі майже повністю припинився приплив монет ззовні. Ряд нумізматів зійшлися на тому, що місце монет в обігу тоді займали монетні гривні — масивні зливки срібла, що мали суворо визначену вагу і форму (між 160 до 205 гр. залежно від типу). Реальна причина появи монетних гривень у грошовому обігу (окрім виконання функції сплати великих боргів, данини, контрибуції) полягала у тому, що у згаданий час розширилися масштаби економічного життя, поживалися землеробство, ремесла, промисли, а це, у свою чергу, простимулювало торгівлю, спричинившись до багаторазового збільшення її обсягів. Розширилися економічні зв’язки між Північчю та Півднем. Монетні гривні стали економічним феноменом, притаманним тільки Русі XI—XV ст. Ніде більше у світі такі зливки не використовували.

Нумізматика розрізняє кілька типів гривні: київська, новгородська, псевдокиївська, чернігівська. Кожен тип мав свій ваговий стандарт. Цікаві дослідження гривні здійснив професор, член-кореспондент НАНУ М. Котляр. У XIV ст. на ринку Русі з’явилися нові, т. зв. татарські гривні — човникоподібні зливки срібла з вагою, близькою до новгородських — 197 гр. (в основу останньої покладено вагову одиницю — нарку, що побутовала

на Готланді та й узагалі в країнах Скандинавії). Учені вважають, що тараською гривнею Південна Русь сплачувала Орді данину, тому її так і назвали. Після загарбання у 1349 р. польським королем Казимиром III Галицької та Волинської земель туди почали надходити польські, чеські, потім — західноєвропейські монети.

Історія грошового обігу на українських землях тісно пов'язана із складним перебігом подій, що призводили до їх розчленування між могутніми державами-сусідами, які позбавляли українську націю можливості утворити державу. Грошове господарство на землях України характеризується цілковитою залежністю на Правобережжі від Польщі, на Лівобережжі — від Росії.

Надзвичайно цікавою на нумізматичні пам'ятки є історія грошового обігу за доби Української козацької держави, яку започаткували національна революція та визвольна війна на чолі з гетьманом Б. Хмельницьким. Він учинив спроби відрегулювати грошовий обіг в Україні, уніфікувати ціни й податки, покласти край анархії на грошовому ринку, де панувала іноземна валюта, і почати карбувати власну монету, однак усе це не увінчалось успіхом. В. Шугаєвський, М. Слабченко, І. Крип'якевич, І. Борщак, М. Котляр, О. Бакалець та інші вчені, котрі вивчали фінансову політику українських гетьманів у різні часи, навіть за наявності писемних свідчень про спроби останніх карбувати свою монету все-таки зійшлись на думці, що "козацької монети" ніколи не існувало (у розпорядженні науки немає жодного відповідного артефакту, наявні тільки спроби фальшування).

У Лівобережній Україні в той час перебували в обігу російські гроші, які за станом на кінець XVIII ст. остаточно витиснули з цього регіону польську монету. Тоді ж на приєднаних до Російської імперії українських землях з'явилися і перші паперові гроші. Нові грошові знаки побачили світ за доби Катерини II (1762—1796) — під час чергової російсько-турецької війни (1768—1774), хоч проект запровадження паперових грошей побутував в урядових колах ще за часів Єлизавети (1741—1761) та Петра III (1761—1762). Останній планував навіть ввести банківські білети. 29 грудня 1768 р. Державна рада ухвалила "Манифест об установлении в обеих столицах (Санкт-Петербурзі та Москві. — *Азм.*) банков для вымена государственных ассигнаций". Документ було оприлюднено 1 лютого 1769 р., і це є датою появи російських паперових грошей. Перша емісія складалася з 10 000 асигнацій з номіналами у 25, 50, 75 та 100 руб. Та скоро номінал 75 руб. скасували через появу численних фальшунів (25 руб. підробляли на 75). До кінця XVIII ст. в обігу були номінали 5, 10, 25, 50 і 100 руб.

На початку XIX ст. відомий державний діяч М. Сперанський підготував план невідкладних фінансових заходів. Передбачалося провести грошову реформу шляхом вилучення з обігу всіх випущених асигнацій, а також створити новий емісійний банк. Реалізувати ці плани перешкодили шалений опір російського дворянства та війна 1812 р. У результаті війни фінансова система Росії зазнала відчутного удару: тільки у 1813 р. в імперії випустили в обіг 103 440 000 руб., а на всій її території в обігу тоді перебувало 749 334 400 руб. Уряд провів ряд заходів, спрямованих на зменшення маси паперових грошей: державні позики, збільшення в обігу монет із срібла і золота. Відтак фінансова система була певною мірою стабілізована.

Докорінну реорганізацію грошової системи на основі срібного рубля провів у 1839—1843 рр. міністр фінансів Е. Канкрін. Асигнації поступово замінили державними кредитними білетами, які підлягали рівноцінному обмінові на срібло. Мідні гроші набули статусу розмінного засобу при срібному рублі. Реформа встановила систему срібного монометалізму.

Наприкінці XIX ст. уряд імперії доклав чимало зусиль для зміцнення вітчизняної валюти і накопичення золотого запасу. Зростали й прибутки від реалізації державних позик на зовнішньому ринку. Напередодні Першої світової війни валюта царської Росії вважалася однією з найстабільніших у світі й користувалася повною довірою населення. На основі золотого запасу розвивалися кредитна політика, державні позики, фінансувалися залізничне будівництво, промисловість тощо. З початком війни в державі було припинено карбування золотих і срібних монет, розпочато випуск кредитних грошей номіналом 1, 2, 5, 50 руб. Незабаром золото і срібло зникли з обігу. У 1917—1918 рр. рубель втратив більшу частину своєї вартості: 1 руб. дорівнював тоді 37 копійкам.

Світові війни, національні революції, реформи радянської доби витворили сукупність передумов для незвичайного, а іноді химерного перебігу подій в історії паперових грошей на українських теренах, що нерозривно пов'язана з історією боротьби українського народу за державний суверенітет і незалежність. Саме тоді одним із чільних символів, неодмінним атрибутом державності виступає національна валюта — гривня, що двічі у XX ст. запроваджувалася як назва грошової одиниці Української держави.

Протягом літа — осені 1917 р. стрімка зміна політичної ситуації спричинила те, що Центральна Рада (далі — ЦР) постала перед проблемою вирішення питання про незалежність та суверенітет УНР. У процесі розвитку подій стало очевидним, що єдиний економічний простір та федерація з Росією матимуть для України дуже невтішні наслідки. Тому в українських політичних і державних колах визріла думка про необхідність запровадження власної грошової системи, заснованої на національній валюті. Господарська руїна, викликана війною, перервала традиційні економічні зв'язки з регіонами Росії та між українськими губерніями (Київська, Харківська, Чернігівська, Полтавська, Волинська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська — це Крим і три великі континентальні повіти, — а також частина Бессарабської губернії), а між тим Україна у 1917 р. ще де-факто перебувала у складі Російської держави, і на її території були в обігу російські гроші. Отже, склалася явно ненормальна ситуація, яку треба було розв'язати.

Ще задовго до впровадження власної валюти український уряд оголосив серед митців конкурс на виготовлення зразків паперових знаків і “дзвінких” грошей. Знані малярі і графіки — Григорій Золотов, провідна постать у мистецьких колах України — Василь Кричевський (“батько української графіки та архітектури”), керівник мистецько-гравірувального відділу Експедиції заготівлі цінних паперів (з березня 1918 — по червень 1919 р.) Іван Мозалевський, майстер декоративного мистецтва Антон Середя, графіки Олександр Красовський, Антон Приходько, Борис Романовський та інші створили 300 зразків ескізів для майбутніх грошових знаків. Центральною постаттю серед своїх колег-митців став Юрій (Героргій) Нарбут — ідеолог нової хвилі української графіки. Його графічно

досконалі твори — ескізи валюти — були високо оцінені урядовцями, вченими, знавцями фінансової справи.

Перехід на нові гроші вимагав обережності. У населення тоді зберіглося 8—12 млрд руб. у знаках різної вартості від старих емісій, а друк нових вимагав великих капіталовкладень. У жовтні 1917 р. з'явилася ще одна нагальна причина для прискорення грошової реформи. В Росії влада перейшла до більшовиків. Новий уряд одразу, хоча й у завуальованій формі, виявив своє негативне ставлення до національної державності в Україні, а відтак, зрозуміло, і до можливої появи української валюти.

7 листопада 1917 р. Мала Рада ухвалила третій універсал ЦР, яким проголошувалося створення УНР. 16 листопада попередньо прийняли закон про державне фінансування. Паралельно з питанням запровадження валюти обговорювалася й назва її одиниці. Обрання назви “карбованець” було обґрунтовано тим, що населення Наддніпрянщини здавна так називало царський рубель. Окрім того, керувалися й суто практичними міркуваннями: однаковий з рублем вміст у карбованці золота спрощував розрахунки для селян, які звикли до рублів як одиниць вартості.

Перші українські паперові гроші були випущені 24 грудня 1917 р. (за ст. ст.). На купюрі, ще до офіційного його прийняття в якості державного герба, з'явився тризуб, який фігурував на монетах княжої доби. Українські патріоти відразу це помітили, а М. Грушевський зазначив, що це “оздоба питомянна, а не позичена”. Гроші виготовляли у Києві в друкарні В. Кульженка. Їхня офіційна назва — державний кредитовий білет. Написи на них здійснено чотирма мовами — українською, російською, польською, єврейською. Цим уряд намагався виявити толерантність до найчисленніших в Україні нацменшин. 100 крб перебували в обігу до липня (за іншими даними — вересня) 1918 р. Перед тим, а саме 6 січня 1918 р. (за н. ст.), ЦР ухвалила закон про випуск державних кредитових білетів УНР. Ще в грудні 1917 р. було створено Державну скарбницю (Казначейство) УНР і Державний банк — емітент.

Зробивши перші кроки на шляху фінансової незалежності, ЦР не змогла відразу вирішити проблеми грошового дефіциту. Пов'язано це було з тим, що населення приховувало царські гроші, а це дестабілізувало фінансово-економічну ситуацію. У квітні 1917 р. “грошовий голод” змусив владу випустити в обіг емітовані Державною скарбницею легкоциркулюючі платіжні знаки в 25 і 50 крб — скарбничі білети. Друкували їх у Києві та Одесі.

День 18 березня 1918 р. ознаменувався подією великого державного значення: ЦР прийняла Закон “Про грошову одиницю, биття монети та друк Державних кредитових білетів”. За грошову одиницю в країні було прийнято гривню, яка мала містити 8,712 частки чистого (“широго”) золота і поділятися на 100 шагів. Попередньо визначили друкувати знаки такої вартості: 2, 5, 10, 20, 100, 500 та 1000 гривень. Дизайн купюр розробили художники Г. Нарбут, В. Кричевський, І. Мозалевський. Замовлення на друк розмістили в Німеччині.

Однак у зв'язку з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського ЦР не змогла реалізувати свою гривневу реформу, і 9 травня в Українській Державі законом поновлювалася грошова одиниця — карбованець. А тим часом з Берліна в Україну надійшли замовлені ще ЦР Державні кредитові білети номіналом 2, 10, 100, 500 і 2000 гривень. Парадокс їх появи в

грошовому обігу був очевидним. На знаках грошей, що з'явилися в Українській Державі, стояло “Українська Народна Республіка”, а валюта носила назву “гривня”. Шукаючи вихід із цієї складної ситуації, П. Скоропадський запустив в обіг купюри номіналом 1000 і 2000 гривень, на яких назва країни вказувалася правильно: “Українська Держава”.

13 листопада 1918 р. гетьман підписав закон, за яким кредитові білети банку і знаки Державної скарбниці випускалися на однакових підставах і друкувалися як у карбованцях, так і у гривнях з розрахунку дві гривні за один карбованець. Хоч Гетьманат проіснував недовго, але встиг зробити важливі кроки для забезпечення фінансової незалежності України: створювалася власна грошова система, здійснювався захист внутрішнього ринку від інтервенції іноземних валют, було розроблено основи національного бюджету. За доби Директорії УНР, що почалася 14 грудня 1918 р., Рада Народних Міністрів 6 січня 1919 р. ухвалила закон про українську грошову одиницю, якою була визначена гривня (або карбованець). Незважаючи на складність ситуації, спричинену війною та постійними переїздами під тиском наступаючих військ Росії, уряд Директорії спромігся віддрукувати знаки державної скарбниці на папері з водяними знаками, що надало їм певного захисту. Всього за час існування української державності у 1917—1920 рр. трьома національними урядами були випущені в обіг 24 державні грошові знаки. Сьогодні вони дуже рідкісні і високо цінуються серед боністів.

Значний матеріал для досліджень з Б. становлять місцеві та приватні бони — випуски грошових документів усіх видів самоуправління у відповідності до адміністративно-територіального поділу держави. Приватні (або внутрішні) бони об'єднують грошові випуски (сурогати) заводів, фабрик, магазинів, благодійних установ тощо. Початок активізації місцевого “грошотворення” завжди припадає, як уже наголошувалося, на періоди руйнації економіки, ринку, політичних струсів, зміни устрою тощо. В історії української Б. до останнього часу ще остаточно не підраховано кількість випущених у 1917—1920-х роках місцевих та приватних бон, які тільки за узагальненими назвами емітентів налічують понад 200 позицій.

Вітчизняна Б. не може обійти увагою і період, коли УРСР входила до складу СРСР, в якому періодично відбувалися грошові реформи і запроваджувалися нові зразки грошей з оновленим дизайном. Так, в історії радянської Б. розрізняють періоди 1917—1920 рр. — початок спроб налагодити грошове господарство у перші роки радянської влади в Росії, потім 1922—1924 рр. — час підготовки і проведення першої грошової реформи в СРСР, далі — зміни у грошовій системі СРСР 1926—1957 рр., грошові реформи 1947 та 1961 рр., які були проведені з метою деномінації грошей, вилучення з обігу знецінених грошових одиниць. Одночасно відбулася і зміна золотого вмісту рублів, визначалося співвідношення рубля до долара США.

Під час Другої світової війни на окупованих землях України (вересень 1939 — осінь 1944 р.) окрім власне грошей країн-окупантів ходили ще марки (маються на увазі гроші, а не поштові знаки), спеціально віддруковані для населення загарбаних територій. Ці “воєнні гроші” являють собою досить виразні фінансові документи. В цей час на західних землях України функціонували біфони, що їх випускали ОУН-УПА як грошові документи. Спочатку біфони з'явилися на Галичині, потім на Волині та

Рівненщині. Друкували їх у підпіллі. Мало схожі на справжні гроші, біфони разом із тим виконували важливу історичну місію — організовували кошти населення для підтримки збройної боротьби з окупантами, а також містили численні гасла, які виражали суть національно-визвольної боротьби, ідею незалежності й соборності України.

Перейдемо тепер до новітніх часів. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. поставив на порядок денний державного будівництва важливе завдання — *створення національної грошової системи*. З метою захисту українського споживчого ринку Верховна Рада України у вересні 1991 р. прийняла рішення про введення з січня 1992 р. в обіг на території України купонів багаторазового використання. Статус купоно-карбованця передбачався як тимчасова національна валюта, яка запроваджується в обіг паралельно з рублем колишнього СРСР на короткий перехідний період. Правомірність випуску купоно-карбованців була закріплена законом від 20 березня 1991 р. Указом Президента України “Про реформу грошової системи України” (від 7 листопада 1992 р.) з 12 листопада було припинено функціонування рубля в грошовому обігу України. Єдиним платіжним засобом став український карбованець. Проіснувавши із січня 1992 р. до серпня 1996 р., купони відіграли важливу роль у становленні національної грошової системи, а з нею і державного суверенітету України.

Відповідно до Указу Президента України “Про грошову реформу в Україні” 2 вересня 1996 р. в Україні було введено в обіг повноцінну грошову одиницю — гривню. Національна валюта надрукована у відповідності до вимог виготовлення грошей за світовими стандартами, але із збереженням основних елементів національного декору та із зображенням портретів видатних державних та культурних діячів Русі-України — Ярослава Мудрого, Володимира Великого, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Івана Франка, Михайла Грушевського, Лесі Українки, Григорія Сковороди — на номіналах 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 грн.

З метою кращого розпізнавання грошових знаків Національний банк України оприлюднив основні ознаки справжності банкнот, що випущені в обіг. Під час отримання банкнот слід звертати увагу на такі основні елементи захисту і дизайну. Банкноти зразка 2003—2007 рр. мають такі особливості:

- банкнотний папір з лицьового боку гладкий і має блиск, а із зворотного — шорсткий і без блиску, що можна побачити та відчути на дотик;
- якщо банкнота не дуже зношена, то папір при згинанні хрусткий;
- у вільному від друку місці розташовано багатотоновий водяний знак, що повторює надрукований на банкноті портрет. Додатково розташований світлий елемент водяного знаку у вигляді цифрового позначення номіналу (200 і 500 грн) — це графічне позначення гривні. Водяний знак має бути видимим лише під час розглядання банкноти проти світла;
- папір банкнот тонований (рівномірно забарвлений). Банкноти кожного номіналу мають папір свого, визначеного законом, кольору.

Фарба на основних малюнках лицьового боку банкнот має рельєф, що можна відчути на дотик. На банкнотах номіналом від 20 до 200 грн розміщене цифрове зображення номіналу; воно виконане оптичнозмінною

фарбою, яка змінює свій колір з фіолетового на оливково-зелений під час розглядання його під різними кутами до джерела світла. На банкноті номіналом 500 грн це — зображення у вигляді ромбів праворуч від портрета.

На банкнотах усіх номіналів (крім 1 грн) розміщене приховане (латентне) зображення, яке видиме під час розглядання площини банкноти з лицьового боку під гострим кутом до джерела світла (тризуб — 2—100 грн та номінал цифрами — 200—500 грн).

Історія національної валюти та грошового обігу в Україні у повному обсязі ще не вивчена. У 1998 р. побачила світ перша фундаментальна праця з даної проблеми “Гроші в Україні: факти і документи”, створена колективом авторів у складі М. Дмитрієнко (керівник авт. колективу), В. Ющенко, В. Литвина та Л. Яковлевої.

Аверс: Ежегод. кат.-ценник для коллекционеров. М., 1993—2006 (о монетах, наградах, нагрудных знаках); *Айзенберг И. П.* Валютная система СССР. М., 1962; *Айзенберг И. П.* Новый валютный курс рубля. М., 1961; *Акопов А. И.* Частные ассигнации XVIII века // СК. 1928. № 6; *Алексеев М. А.* Военная валюта. М., 1948; *Альский [А.]*. Наши финансы за время гражданской войны и НЭПа. М., 1925; Ассигнации // БСЭ. М., 1970. Т. 2; Ассигнации // Новый энцикл. слов. / Под ред. И. Е. Андриевского; Изд. Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. СПб., Б. г. Т. 4; *Атлас З. В.* Очерки по истории денежного обращения в СССР, 1917—1925. М., 1940; *Бартошевич В. В.* Константиновский рубль // Вопр. истории. 1976. № 7; *Бендиксен Ф.* Деньги. Пг., 1923; *Боголепов М. И.* Бумажные деньги. Пг.; М., 1922; *Боголепов М. И.* Деньги Советской России. Л., 1924; *Брайловский А. М.* Денежные знаки русской революции 1917—1923 гг. Тифлис, 1922—1924; *Бройде С. О.* Фальшивомонетчики за работой. М., 1930; Бумажные деньги: Учеб. пособие / Отв. ред. Н. Д. Гродко. М., 1940; Бумажные деньги, ходившие на Украине: Кат. 20 ст. / Сост. А. С. Бадаев. Чернигов, 1991; *Василенко В. Е.* Денежная реформа в России, 1895—1898. К., 1949; *Власов В. А.* Каталог отечественных бон. Ростов н/Д, 1992; *Гнатишак М.* Державні гроші України, 1917—1920 рр.: Ілюстративний іст.-іконогр. нарис. Ківлєнд, 1974; *Грушевський М.* Про монетну українську одиницю // На порозі нової України. К., 1918; *Грушевський М.* Українська гривня // Вісник політики, літератури й життя. Відень, 1918; *Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю.* Національна валюта України (1918—1919 рр.) // УІЖ. 1994. № 6; *Дмитрієнко М., Ющенко В., Литвин В., Яковлева Л.* Гроші в Україні: факти і документи. К., 1998; *Ершов А.* До історії грошової лічби і монети на Лівобережній Україні в XVII ст. Б. м., Б. р.; *Кардаков Н.* Денежные знаки Украины: Местные выпуски // Россия. 1936, 1938. № 24—30; *Кауфман И. И.* Бумажно-денежные проекты и экстраординарные финансы. СПб., 1879; *Кауфман И. И.* Из истории бумажных денег в России. СПб., 1909; *Кацилтадзе В. А.* Каталог денежных знаков русской революции. Тифлис, 1924; *Коровушкин А. К.* Новый советский рубль. М., 1960; *Котляр М.* Гривня // Вісн. НБУ НАНУ, 1996. № 2; *Ленкавський С.* Альбом українських грошей. Мюнхен, 1942; *Лукомский И. К.* Нарбут, его жизнь и искусство. Берлин, 1923; *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. Мюнхен, 1972; *Михайлевский Ф. И.* Очерки истории денег и денежного обращения. М., 1948; *Николаев Р.* Деньги белой гвардии. СПб., 1993; *Нинювський В.* Гроші Української Держави // Свобода. 1973. Число 85; *Радионов А. М.* От драхмы до рубля: Краткий очерк истории денежного обращения в Крыму. Симферополь, 1994; *Рябенко П. В., Бутко В. И.* Полный каталог бумажных дензнаков и бон Украины, России, СССР, стран СНГ (1769—1999 гг.): В 3 т. К., 1999. Т. 2: Боны Украины; *Сапаров А.* Фальшивые червонцы. Л., 1972; *Сенилов Б. В.* Военные деньги Второй мировой войны. М., 1991; *Трахтенберг И. А.* Бумажные деньги. М., 1929; *Тхоржевский Р. И.* Отечественная бонистика: Учеб. пособие. К., 1988; *Тхоржевский Р. И.* Национальні паперові гроші України, 1918—1920: Іст. нарис. Донецьк, 1992; *Фалькнер С. А.* Бумажные деньги Французской революции. М., 1919; *Ющенко В., Панченко В.* Історія української гривні. К., 1999.

Марія ДМИТРИЄНКО